

Az építőművészeti klasszicizmus és romantika szegedi korszaka*

Az építészeti klasszicizmus hazánkban nagyjából 1790—1848 között, a nemzeti újjászületés korszakában virágzik és a maga jelentőségét illetőleg jogosan állítják egy sorba a nyelvújítással és a politikai reformtörekvésekkel: a magyar társadalom egészére érezteti a maga egyetemes hatását, amikor nevel és kifejez egyszerre. Egyfelől széles köröket, új rétegeket kapcsol bele az európai ízlés korszerű törekvéseibe, polgári formavilágába, másfelől ki is fejez, mert »a klasszicizmus művészetében megnyilvánuló mértéktartás és józanság, a világos szerkezet, a nyugodt és gondos formaképzés olyan vonások, amelyek általában jellemzik a magyar művészetet«.

Szintén Zádor Anna, a korszak kiváló kutatója — akitől idézeteinket vesszük — állapítja meg, hogy »a magyarországi klasszicizmus legtöbb emlékét a magasabb életformákra törekvő polgárságnak köszönjük. Ez a friss réteg azonban nemcsak önmagának épített, hanem magáévá téve a nemzeti öntudatosodás eszményét, minden törekvést támogat, amely alkalmas arra, hogy a nemzeti öntudat minél több alakban megnyilatkozzék«. Ez ihleti a Nemzeti Múzeum, színházak, vármegyeházak továbbá közművelődési, népjóléti intézmények (iskolák, kórházak) építését is. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a gazdasági föllendülést sem, amelyhez hazánkat, de különösen az östermelő Alföldet a napóleoni háborúk juttatták. Innen van az alföldi város- és faluképek klasszicizáló jellege és hangulata, szemben más magyar tájak barokkos atmoszférájával, festőibb világával.

* A közölt dolgozat egy Szeged műemlékeiről, városképének fejlődéséről szóló monográfiára részlete. Kimaradt az egyes városrészekről, árvízproblémákról, egykorú céhéletről, ipari különlegességekről és ezek városképi hatásáról szóló rész. A forrás-, kép- és jegyzetanyagot komoly érdeklődőknek szívesen bocsátja rendelkezésére a szerző.

Ennek a stíluskorszaknak több neve, illetőleg állomása ismeretes. Ilyen a *copf*, amellyel a klasszicizmusba hajló későbarokkot szokás illetni, amely hazánkban még a XIX. századba is átnyúlik. A *biendermeier* szóval a kor otthonkultúráját szokták megjelölni. *Lyka* Károly ezt a *táblabíróvilág művészetét* néven emlegeti. Az *empire* az irányzatnak a napóleoni korszak francia ízlésével, a *palatinus stílus* pedig József nádor alkotó törekvéseivel való összefüggését akarja kifejezni. Az árnyalatbeli eltérések ellenére is valamennyi azt a hazai, deák hagyományokra is támaszkodó ízlésformát tükrözi, amely »az alkotás formai szépségét, szerkezeti egyensúlyát, fölépítésének arányait olyan általános emberi érvényre akarja emelni, mint a klasszikus ókor időfölkötőinek és örökérvényűnek érzett görög művészeté«. Mi szegedi vonatkozásban ezt az ízléskorszakot e különbségek elismerésével szintén egységesnek tekintjük.

Ami a stílus szegedi kibontakozásának gazdasági alapjait és föltételeit illeti, utatunk arra, hogy 1781-ben a város zálogba veszi a kincstár szőregi uradalmát, amelyhez Újszeged, Szőreg, Szentiván, Gyála, Térvár is hozzátartozik. Ez — főleg a dohánytermelés révén — valóságos kincsesbányának bizonyul. Fokozta a város gazdasági jelentőségét az 1788-ban kitört török háború is. A hadseregszállítás és az átmenő forgalom nagy gazdasági virágzást idéz elő Szegeden. A napóleoni háborúk is hatalmas gabona-, takarmány-, dohány- és gyapjúkonjunktúrát teremtenek, hiszen Szegeden hajózzák be a Tiszántúl és Temesköz messze vidékeinek mezőgazdasági javait. Az eddigieknél még nagyobb arányokban bontakozik ki tehát a vízi és szárazföldi fuvarozás. Mindez természetesen a városkép fejlődésére is hosszú évtizedekre érezteti hatását.

Ebben az időben kap végre méltó épületet a teljessé vált piarista *gimnázium* (1793, a fogadalmi templom helyén).

Schwörtz János tervezte. A mi szempontunkból nagy jelentőségű kezdeményezése, hogy »a szépművészetek előmozdítása és az ipar fejlesztése céljából« rajziskolai tagozatot is nyitott (1799). Ebből az iskolából kerül ki *Joó* János (1807—1874), aki később Egerben fejt ki érdemes nevelői és művészetpolitikai munkásságot. Itt veti meg tudásának alapjait *Kováts* István építész, és számos festő, sok műiparos, így *Forgó* István (1833—1902) is, aki a magyar üvegfestészet föllendítésével szerzett nagy érdemeket.

Az egykorú építkezések közül kiemelkedik még a copfba hajló *városháza* (1800, a réginek illetőleg a mainak helyén). *Schwörtz* János építette, nyilván *Vedres* István közreműködésével. Az alapkövetétel (1799. augusztus 30.) páratlan ünnepélyességgel ment végbe, amely jellemző fénnel világít rá az akkori idők közösségi életére, polgári öntudatára. A bécsi *Magyar Kurir* egykorú tudósításából minden mozzanatát ismerjük. Nem állhatjuk meg, hogy itt néhány részletet ki ne ragadjunk belőle.

Az ünnepre rengeteg nép jött össze. A tanács mozsárdurrogás közben foglalta el kijelölt helyét. A polgármester szavai után egy hivatalnok felolvasta *Vedres* Istvánnak erre az alkalomra írt ünnepi verszetét, amelyben a város múltját és akkori állapotát foglalta össze és amely *Flor* Antal Szegedet jelképező emblémájával nyomtatásban is megjelent. Az alapköbe egy rézladikát is helyeztek, amelybe »azon kívül, hogy minden mostanában kelendő ezüst és réz pénzeknek némei és egy 1741-iki negyedrészes kis arany pénzetske, nem különben minden féle mostan forgó Bankó Tzedulák formái ezer forintostul öt forintosig belé tétettek, a jelen lévőkné is tulajdon kezek írásával fel jegyzett nevei is bé rekesztettek«. A ládikát mozsarak, dobok és harsonák zenéje mellett helyezte a főbíró a kövek közé. Ez alatt a sokaság közé a város kincstartója rézforintokat szórt. Az alapkövek ezután »a Tanátsbéli Urak és Tisztviselők által előbb, azután más jelen lévő Urak és Asszonyok által téglákkal környül rakattanak. A férfiak számára a kőművesi szerszámok kék és sárga, az Asszonyok számára pedig vöröss és fejér színű pántlikákkal, mint Szeged városának tulajdoni színeivel ékesítették fel. Így késő délre, egy felől a városi muzsikuskok fúvó szerszámának hangjai, dobok és trombiták harsogási, más felől pedig az ékessen zengedező Bandának kellemetes nótái között, minek utánna a sátorok alatt

bővségesen lévő szilvórium, égett bor, meleg tzipók és az Asszonyok számára minden féle gyümölcsök elfogyasztattak volna, az örömmel telyes nép, azon napnak vidám emlegetésével és magának örökös fel jegyzésével széllyel oszlott. Estvére a munkások számára jó paprikás hal főzetett, de a mellé mások is hozzá ültek«.

A tanácselnél meglepő modern újítás, hogy egyik részét úgy építik, hogy színházi előadásra is alkalmas legyen. Ez föltétlenül *Vedres*nek, a magyar játékszín apostolának érdeme. Most fognak *Buday* Mihály földmérő tervei szerint a városi kórház építéséhez. 1801-ben *Grünn* Orbán nyomdája kezdi meg működését, amelynek Szeged és a soknyelvű Délvidék művelődésében kimagasló érdemei vannak. Maga a *Grünn*-ház (Széchenyi tér 13) is hangulatos alkotása a kornak.

Nem tudjuk, ki volt a régi palánki sáncparton (ma Dáni u. 1.) kiváló tervező készséggel épített copfstílusú *Korda*-, később *Dáni*-ház mestere. A húszas években épült. Minthogy az építető *Korda* Jánosnak felesége *Vedres* István Róza lánya volt, arra lehet következtetni, hogy *Vedres* István tervezte. Helyreállítása a szegedi tervezőiroda kitűnő készségét dicséri. Fényes berendezésének emlékezete az utókorra is rámaradt. A *Korda*-család *Vedres*-ihlette műízléséről tanúskodik ismeretlen mestertől származó sírboltja is a belvárosi temetőben, amely centrális alaprajzával Szegednek egyik igen jelentékeny klasszicizáló emléke. A család műszeretét bizonyítja, hogy *Joó* Ferenc helybeli festővel több portrét festetett. *Dáni* Ferencné *Korda* Terézia védőszentjének képmása *Madarász* Viktortól származik. Magának a háznak barokkos erkélye művészi kontrasztként melegen simul bele az épület egyébként szigorúan geometrikus összhatásába.

Czímer Károly. visszaemlékezése szerint stílusban rokon volt vele a tiszaparti (szemklinika helyén álló) egykori *hadapródiskola* (Stift-haus) is: »a kapualja szép köríves bolthajtás volt, a lépcsőháza három fülkéből állott kupolás kiképzéssel, a ház sarkán rácsos erkély oroszlányakon nyugodott, éppen úgy, mint *Korda* János palotáján a tornyos erkély«.

Szintén *Czímer* állítja, hogy *Vedres* építette a piarista rendház udvarán különálló *refektóriumot*, az alföldi földesúri kastélyokat idéző kettős tetőzettel, homlokzatán virággirlandos díszítéssel. Az épület képe sajnos nem maradt ránk.

Ismeretlen — bár talán *Vedres* István — Szeged első kétemeletes házának, a

klasszicizáló *Béro-háznak* (1810. lépcsőházának szép vasrácsa 1826, Iskola utca 13.) mestere. Falai ma csupaszok, de a meglevő vízelőtti fénykép alapján tökéletesen helyre lehet állítani. Itt jegyezzük meg, hogy a mellette következő házak is legkésőbb a XIX. század első feléből valók. Szecessziós vakolatuk a legsürgösebb kicserélésre szorul. Igen finom biedermeier házegyüttes bontakoznék ki a helyreállító munka nyomában.

Találunk olyan házakat is, amelyek hatalmas udvarokkal máig elárulják, hogy egykori honorácior gazdájuknak földbirtoka is volt és az igényes városi otthont egyesítette az udvarház lazább, agrárius formájával. Ilyenek a Dáni utca 7. számú, jelenleg kettéosztott ház, továbbá a Dugonics utca 12. és az Árpád tér 5—6. számú házak. Ez utóbbi egyébként még barokk időkből származó kúriaszerű épület.

Örülhetünk, hogy Szeged egyik legrégebb magánházának, és a város egyik legszebb épületének (Roosevelt tér 9.) mesterét ismerjük. A házat ugyanis az akkor *Halpiac*, másként *Makai-piac* néven emlegetett téren, szemben az akkor még álló várral, *Vedres István* 1809-ben copfstílusban tervezte a finom ízlésű *Schaeffer* Adám Elzászból bevándorolt vaskereskedő számára. Mint említettük, a copf átmenet, higgadtabb stílusorszak a barokk és a klasszicizmus között. Jellemző vonása az ajtók és ablakok szemöldök-részen feltűnő, hajfonatra, copfra emlékeztető fűzérdísz.

Vedres István városi mérnök (1765—1830) a reformkor legnagyobb szegedi fia volt. Mérnök és humanista egy személyben, aki kiváló sokoldalúsággal szolgálja szülővárosát és hazáját. Foglalkozik a Tisza-szabályozás és a Duna—Tisza-csatorna kérdésével. Először ő telepíti be erdővel a szegedi futóhomokot, és ezzel lehetővé teszi az addig elhagyatott pusztaságnak modern kultúrtájja alakulását. Szeged nagyszerű úttörését hamarosan más alföldi városok is követik. Irodalmi munkássága is jelentős. Rajzoló- és rézkarcoló készsége szintén figyelemreméltó.

A ház berendezése is igen fényes volt és fényt vet az akkori Szeged nagypolgári életmódjára. A padozatok rózsafából készített díszítését párizsi szakmunkások végezték. A mennyezetképeket egy holland festő alkotta. A bútorzat és egyéb berendezés szintén nyugati mesterek munkája volt. A vitrinekben ötvösmunkák, messiáni és altwiener porcelánok, s egy II. József hagyatékából származó ká-

vézókészlet. Képei között számos rokokó miniatűr, francia és holland mesterek, sőt állítólag egy Rubens is volt. Az emeletre vezető lépcsőházat remekbekészült vasajtó választotta el a kapualjtól, ezt szegedi mester készítette. Mindebből sajnos már csak néhány bútorlarab és porcelán maradt fenn, a vasajtó pedig egy szegedi származású műépítész budai otthonát díszíti. A Schaeffer-család nagypolgári életformája éreztette hatását a város meggazdagodott bennszülött polgárságára is, amelyben fölkelte a finom, kiművelt élet igényét. Így a Korda-família mellett a *Zsótér*-családról is vannak hasonló adataink. A híres hajósgazda, *Zsótér Andor* Mikszáth Kálmánnak barátja és számos szegedi festő bökéző pártfogója. Utolsó sarjadéka *Dnyedi* Lukácsné, *Zsótér Ilona* volt, akinek hagyatékából számos nagyértékű kép és iparművészeti alkotás került gyűjteményeinkbe. Több elsőrangú képet ajándékozott szülővárosának, a szegedi múzeumnak is. *Kárász Géza* kiváló gyűjteményét 1890-ben Bécsben árverezték el. Nyilvánvaló, hogy ez a művelt polgári környezet ihlette a múlt század legnagyobb hazai gyűjtőinek és bibliofiljainak egyikét, *Ráth Györgyöt* is, aki itt született és nevelkedett Szegeden. Voltak szerényebb gyűjteményeink is, így *Krebsz Mihály* vaskereskedőnek, *Rákosi Nándor* jeles szegedi festőművész atyjának, továbbá *Kovács István* építőmesternek.

Vedres István koraklasszikus stílusban tervezte a maga lakóházát is, amely a mai Kígyó utca 2. számú ház helyén állott. Hatalmas könyvtárával ez volt Szeged egykori szellemi életének középpontja.

A hagyomány *Vedresnek* tulajdonítja a város kegyurasága alá tartozó *szőregi, kisteleki és rókusi templomok* tervét is. A rókusi templomot 1833-ban szentelték föl. A templom berendezési munkálatait szegedi iparosok: *Kovács István* orgonaépítő, *Szabó Mihály* és *Varga Vendel* asztalos, *Kerle Gáspár* templomfestő végezték. Kiselejtezett, de máig megőrzött *Szent Rókus* és *Vasas Szent Péter* oltárképét *Schöff* Agoston pesti mester festette (1833).

A XVIII. század végén letelepedett *zsidók* 1843-ban építik fel *Lipovszky* Henrik és *József* szegedi mesterek klasszicizáló tervei szerint a ma is fennálló, belső térhatásában is művészi, de a restaurálás során kívülről kissé elrontott régi *templomukat*. Az igen szép empire-oltár *Mauer Pál* pesti szobrász munkája. A búto-

rokat *Frischauf* József, a gipszrózsákat *Bisits* Mihály, a vasmunkákat *Takács* István készítette.

Meg kell még emlékeznünk a *felsővárosi templom* klasszicizáló főoltáráról és oltárképéről, továbbá a főhomlokzathoz támaszkodó timpanonnal lezárt portikusáról. Mestereiket sajnos nem ismerjük. Egyik oltárkép *Joó* Ferenc alkotása.

A korszaknak a felsoroltakon kívül más szegedi építészeiről is tudunk, akik a környék városában és bizonyára a templomokkal, nemesi kúriákkal gyorsan szépülő Délvidéken is tevékenykednek. Itt egyelőre csak a klasszicizáló *szőregi, deszki, újszentiváni* görögkeleti szerb templomokra utalunk. E szerényebb alkotások mestereit nem ismerjük. Ez a körülmény mindenesetre jogosulttá teszi azt a feltevést, hogy Szegeden már régóta elismert építőgárda működött, amelynek kibontakozását egyfelől a XVIII. századi várépítés során serénykedő, európai látókörü katonai mérnökök hatása, másrészt a szegedi kőműves céh magyarázza. Ez utóbbinak vonzási köréről Kovács István önéletrajzában olvashatunk jellemző adatokat. A további kutatás bizonyára szép eredményekkel fog jutalmazni.

Griesser József készíti a félegyházi városháza tervét (1809). Ő építi *Vedres* tervei nyomán a régi rókusai iskolát (1832).

Ránk maradt *Grieppe* (talán *Griesser*?) görögös hangulatú kiváló terve, amelyet a csanádi vármegyeháza átalakítására nyújtott be, azonban *Giba* Antal lett a pályázatnak egyébként méltó győztese.

Ismerős még *Heszler* Ferenc és *Gebhardt* Jakab neve. Közösén fejezték be a kórház építését (1829). *Gebhardt* nevével későbbi időkben még találkozunk. Ugyanis a hőmezővásárhelyi evangélikus templomot az ötvenes években már a romantika ihletében építi fel.

Ami a múlt század elejének szegedi képzőművészetét illeti, kimagasló egyéniségeket és alkotásokat a város nem tud felmutatni. Leginkább pesti művészeket foglalkoztatott, ha — főleg — portrékról (így festi meg többek között *Mertz* János budai festő 1792-ben *Dugonics* András polgármester arcképét), templomi szülékletek kielégítéséről van szó. Így az 1816-ban épült és Szeged kegyurasága alatt álló *szőregi* templom főoltárára *Schwarz* József pesti festőnek *Szent Katalin*-képét, az újonnan épült rókusai templom számára pedig *Schöff* Ágoston említett *Szent Rókus*-képét veszik meg, szintén a főoltárra. Tudunk arról, hogy

Dunaiszky Lőrinc keresztkompozíciót készített Szegedre, de sajnos itt nem sikerült semmi nyomára akadnunk. Így aztán kérdés, hogy kapcsolatba hozható-e a felsővárosi templom előkertjének, vagy az alsóvárosi Vadkerti térnek keresztcsoportjával, amelyek különben ebből az időből származnak.

Röviden külön utalunk kell *Petrich* András (1765—1842) mérnökkari tábornokra, korának egyik legjobb térképezőjére, *József* nádor, *Széchenyi*, *Kazinczy*, *Döbrentei*, továbbá *Kisfaludy*-testvérpár bizalmas barátjára, részben műveiknek illusztrátorára, aki fényes pályáján át mindig szegedinek vallotta magát, bár itt csak ifjúságát töltötte. Nyilván rokonságban volt *Petrich* István akkori palánki plébánossal. Művészi készsége a szegedi piaristáknál bontakozhatott. Tájé és zsánerképeivel hazánk természeti szépségeinek, népeleti sajátosságainak felfedezői, szinte *Dugonics* magyarságismereti programjának munkásai, a XIX. század elején ébredező, magyar képzőművészet legtiszteltebb és legkiválóbb úttörői közé tartozik. Hatással volt *Markó* Károlyra. Szegedről népviseleti képe maradt ránk.

A múlt század első évtizedeiben működött Szegeden *Kerle* Gáspár festő, akinek az alsóvárosi templom múzeumában őrzött *Szent Antal*-képét ismerjük. (1822). Templomfestői munkásságáról már szó esett.

Nyilván a piaristák rajziskolájának hatására lassanként több szegedi festő kezd kifejlődni, országos jelentőségre azonban csak az elszármazott *Vastagh*-család tud emelkedni.

A müncheni akadémián tanult és a század derekán működő *Nagy* Ferenc, főleg a Szegedről kirajzott temesközi magyar faluk templomai számára festett képeket, leginkább magyar szenteket. Dolgozott görögkeletieknek is. Így a szőregi szerb templom két, Aranyhajú *Szent Jánost* és *Szent Miklóst* ábrázoló szép táblaképét őrzi. Eddig ismert egyetlen arcképe *Posonyi* Ignácznak, a városi kórház alapítójának ugyanott őrzött életnagyságú portréja (1853). Úgy látszik, jó nevelő volt, hiszen műhelyéből került ki időse. *Vastagh* György, továbbá *Szoldatits* Ferenc (1820—1916), a később Rómában letelepedett nagyhírű nazarénus festő, a közeli Gyáláról származó *Kassai* Vidor (1840—1928), akiből két évi szegedi festőpálya után lett színész, a Népszínház egyik büszkesége. Itt dolgozott még *Hartai* (Hartauer) *Gottfried* és a morva származású *Zapletal* János is, akikről nevükön

kívül egyelőre mást nem is tudunk. Nagy Ferenc munkaközösségéhez tartozott, egyúttal nyilván a szegedi rajziskolában fejlesztette készségét *Beller*, másként *Bellér* Péter szegedi faszobrász, aki Reizner János és Kassai Vidor rövid utalása szerint főleg fafaragással, aranyozással és oltárépítéssel foglalkozott. Legújabbban felbukkant rajzai, illetőleg épületervei (1833) *Beller* hivatottságáról tanúskodnak. Sajnos, az adott körülmények között nem tudjuk megállapítani a tervrajzok rendeltetését.

Szikora Györgynek Kőszegyén László csanádi püspököt ábrázoló képét (1838) a múzeum őrzi. Makón és Szegeden működött. Kassai szerint »festett szobákat, templomokat, templomzászlókat, térképeket és az aranyozáshoz is értett. Olyan közepes templomfestő volt, akinek mindent kell tudni, hogy megéljen. A művész név nem illette meg, de többecske volt valamivel a mesterembernél».

Csak egészen röviden utalunk még egy *Börcsök* nevű alsóvárosi ezermesterre, aki ebben a korban élt és akinek emlékezetét *Móra* Ferenc tartotta fenn. »Nagy mestere volt a fából való angvaloknak, és a szegedi telepítésű torontáli és bácskai faluk szegényes templomainak kezdetben minden ékességei a Börcsök-féle faragások voltak«. Festéssel is foglalkozott.

Nagy Ferenc, *Bellér*, *Szikora* és *Börcsök*, de bizonyára még mások is elsősrban annak a szegedi népből kirajzott, mintegy 50 temesközi, torontáli falunak művészi igényeit elégítették ki, amelyek jórészt éppen a múlt század első felében építették föl templomaikat. Mint utaltunk rá, nyilván a táj nemesi hajlékainak tervezőit is Szegeden kell jórészt keresnünk.

A múlt század derekán a bécsi akadémián több szegedi festőnövendék megfordult, így *Hirth* (később *Szegedi*) Antal, aki Gyulán a Wenckheim-családnak dolgozott. Hasonlóképpen a bécsi akadémián nyerte kiképzését két unokatestvér, a már említett *Joó* János (1806—1874), aki Egerben működött és *Joó* Ferenc (1823—1880), akinek számos arcképe, továbbá a felsővárosi templomban egy oltárképe maradt ránk. *Rákosi* Nándor (1832—1884) arcképeket, oltárképeket, romantikus történeti jeleneteket festett. Nevüknél egyelőre nem tudunk többet, *Szutter* Károly, *Bloch* Gyula, *Lendvai* János, *Horváth* Henrik, *Dombi* (Schönberger) Adolf egykorú szegedi festőkről.

Asztalos család sarjadéka (akik tudvaleg ebben az időben virágos bútorkat is készítettek) *Vastagh* János Sándor. Bécsben és Olaszországban tanult, majd Bécsben telepedik le. Unokatestvére idősb. *Vastagh* György (1834—1922). Első tanítója a Szegeden bújosó *Gerstenberg* német festő volt. A maga korában arcképeivel, oltár- és zsánerképeivel elismert nevet szerzett magának. A rókusi templomban látható Jézus születését ábrázoló ifjúkori alkotása, továbbá a főoltár érett Szent Rókus képe. Fiai *Vastagh* Géza (1866—1919) állatfestő és ifjabb *Vastagh* György (1869—1930) a szegedi Klauzál- és Rákóczi-szobor mestere.

Ötvösművészeti emlékeink leginkább pesti műhelyekben készültek. Így *Szentpéteri* József híres mesterünk egyik alkotása (kormánypálca) az alsóvárosi templom kegyképén látható (1846).

Ami a városképet illeti, már a palatinus korszak szelleme nyilvánul meg a negyvenes évekkel kezdődő utcakövezésben és csatornázásban. Gyárak létesülnek. A mostani női klinika táján dohánybeváltó (Sina család). Felsővároson szeszgyár (Dercsényi testvérek), a tiszaparton gőzmalom. 1845-ben megindul a tiszai gőzhajójárat. Ugyanekkor alakul meg a város első modern pénzintézete, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár is. Ez a fejlődés szabadságharcunk bukásával elakad, csak akkor újul meg, amikor 1854-ben kiépül a Pestet városunkkal összekötő vasútvonal. Ez, meg a krími háború gabonakonjunktúrája, majd az iparosodó nyugati országoknak folyton fokozódó, részben hazánk felé forduló élelmiszerszükséglete Szegedet is új lehetőségek elé állítja. A földművelés növekvő jelentőségét mutatja, hogy a város 1854-ben 12 ezer hold legelőjét parcellázza föl hozszülejárátú bérletek számára. Ezzel kezdetét veszi a nomád állattenyésztés felszámolása, a modern tanyás mezőgazdasági kultúra kialakulása. A szegedi parasztság az elsők között érti meg az idők parancsát, szakít az önellátás hagyományaival: munkája specializálódik (paprika, dohány), piacra termel és szükségleteinek jórésztét maga is már piacról szerzi be.

A város hatósága — bizonyára az egykorú pesti városrendezés hatására — maga is érzi a döntő társadalmi és gazdasági átalakulást és többek között felismeri a modern élethez simuló városkép jelentőségét. Hivatalos úton is iparkodik beleszólni az új építkezésekbe, utcák, házak szabályozásába, egyesítésébe. Ebben a

munkában különösen *Bainville* József (1806—1896) és *Molnár* Pál († 1904) városi mérnök buzgólkodott. Molnár a környék művészettörténeti feltárásából is kivette részét.

Nem tudjuk mikor alakult, de 1854-ben már működött a *Szépítő Küldöttség*, későbbi nevén *Szépítő Bizottmány*, amelynek szűkszavú jegyzőkönyvei nem egészen hiánytalanul rendelkezésünkre állnak. A városkép fejlesztése érdekében a Bizottmány 1861-ben indítványozza, hogy megadott övezetben, nagyjából a Tükör utca (ma Arany János utca), Ferenc-piac (ma Kálvin tér), Zsótér-ház, Feketesas utca, Búzapiac (Dugonics tér), Árkon (Zrínyi utca és Rerrich Béla tér, továbbá a szemklinika vonala) és a Tisza, illetőleg Vár közötti területen csak emeletes új házakat lehessen építeni. Ez a rendelkezés Szeged Belvárosának vizelőtti építkezésében igen hasznosnak bizonyult, hiszen ekkor épül többek között a Kárász, továbbá az Iskola utca számos olyan háza, amely a mai városképnek is jelentős művészi eleme.

Ebben az időben a Belvárosban jelentős súlyponti eltolódás megy végbe, ami igen jellemző az akkori Szeged gazdasági és társadalmi életére. Eddig ugyanis a város szíve az ősi Palánkban, az Iskola utcán volt. Ma is álló *biedermeier* házai még most is elárulnak valamit az egykori életstílusból: műhely és raktár az udvaron, a család az emeleten, a földszintet viszont a bolt helyiség foglalja el. Itt még a céhesség tisztas, családias, de lassanként mégis korszerűtlenné váló világát érezzük. Itt nyílik meg az ötvenes években Szeged első igazi modern könyvkereskedése (*Burger Zsigmond*), itt van a első jelentős újságjának (*Szegedi Híradó*, megindult 1859) a szerkesztősege, itt emelkedik a mai Hági-étterem helyén Szeged első önálló színháza (1856—1935). Pesti mintára *vigadó* építésére is gondolnak, de ez nem valósul meg.

Ez a városrész Szeged gyorsan magyárosodó német, kis részben szerb polgárságának ősi lakónegyede. A modern gazdasági élet fokozódó követelményeivel azonban már nem tud lépést tartani. Erre az új földatra főleg egy friss kereskedő-réteg (kimagasló képviselői a *Wodianer*, *Koppéli*, *Harkányi*, *Eisenstädter* család, *Kis Dávid*) vállalkozik, amelynek működési területe a piac, vagyis a Széchenyi tér és Kárász utca tájéka. Itt vannak a gabonaszállító cégek irodái, itt nyílnak meg a Széchenyi téri nagy piac körül azok az üzletek, amelyek már nem

saját készítményeiket, hanem a korai gyáripár kereskedelmi produktumait árúsítják a mindinkább növekvő fogyasztói tábornak. Ennek a virágzó, izzig-vérig modern üzleti életnek eredménye a Kárász utca, Klauzál tér, Dugonics tér romantikus szellemben fogant, később eklektikus elemekkel is átszótt utcaképe, amelynek szerencsére még számos szép alkotása maradt korunkra. Az árvíz utáni városrendezés is ezt a részt ismeri el Szeged szívének, modern súlypontjának.

Az építészetben a történelmi stílusok romantikus újraköltésének időszaka ez, amely az irodalom példájából is merít ösztönzéseket. Az építészeti *romantika* hatása Szegeden is érvényesül. A Kárász-ház (1845) és a Hungária-szálló (1950-es évek, Somogyi utca) ismeretlen, de kitűnő készültégű mesterei még a klasszicizmus világát idézik. Azonban 1857-ben a *Mayer* Ferdinánd számára *Gerster* Károly pesti építészttől kiváló ihletettséggel tervezett és *Kováts* Istvántól felépített ház — sötétszürkébe játszó faltónusa miatt *Feketeház* a népies neve — már a neogótika szellemében fogant. Állítólag belső berendezése, bútorzata is ebben a stílusban készült. Említést érdemel, hogy az 1857. évi első szegedi királylátogatás alkalmával romantikus építészetünk egyik nagy mestere, *Feszl* Frigyes tervezte a diadalkaput és a tribünöket. Tervei sajnos nem maradtak ránk. Azt is sajnálhatjuk, hogy szorgos kutatások ellenére is kevésbé ismerjük azoknak a hatvanas években épült romantikus házaknak mestereit, amelyek építészeti és iparművészeti összhangjukkal, az utcaképbe egyéni szépséggel való illeszkedésükkel, artistikus mérték tudásukkal nemes ízlést és tudást képviselnek. Ilyen az *Eisenstädter*-ház (Kárász utca 5. — talán *Hoffer* Károly alkotása), a *Várnai*-ház (Kárász utca 9, legutóbb a szegedi tervezőiroda restaurálta kiváló hozzáértéssel, *Komor* János irányításával), a *Herczel*-ház (Kárász utca 15.), a *Vajda*-ház (Dugonics tér 3, udvarában klasszicizáló nyomokkal), a *Scheinberger*-ház (Kelen utca 2.), és még néhány más, így a *Hajnóczy* utca 1., *Jókai* utca 11., *Somogyi* utca 11., *Sztálin* körút 7. és 71. számú. Ismeretlen a *Zsótér* utca 1. számú hangulatos ház mestere is.

A név szerint is ismert tervezők, építésszek közül említsük meg először *Arleth* Ferenc nevét, aki az ötvenes években Ausztriából vándorolt Szegedre és a piarista gimnázium rajztanára lett. Több romantikus épület mestere. Az Iskola ut-

cabán ma is álló házat 1861-ben tervezte *Bozsics János* számára, amelynek homlokzatát később teljesen elrontották. Az eredeti terv különben ránkmaradt. A neogótikus *Kis Dávid*-házat (Nádor utca 3.) nyilván a Feketeház ihlette. Arleth tervezte az *árvaház* eredeti. Kálvária utcai szakaszát is. Több jelentős épületünk vezető építészé is ő volt. 1859-ből való *rókusi plébánia* terve nem valósult meg.

Vitkovszky Lőrinc reáliskolai rajztanárnak néhány szép klasszicizáló háztervét a levéltár, későbbi Fogadalmi Templom-tervét pedig a Somogyi-könyvtár őrzi. Valószínű, hogy terveiből meg is valósult egyik-másik, de hiteles adataink nincsenek.

Kibling Ede szegedi építész nevét csak onnan ismerjük, hogy a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár épületére 1862-ben kiírt tervpályázaton *Vassél Alajos* után a második díjat nyerte. Több tervéről nem tudunk.

Kovács István alkotása a *Lemle-ház* (Dóm-tér 3., neogótikus kapuszárnyai a Feketeházét ismétlik), a *Törökfej-ház* (Kossuth Lajos sugárút 17., elrontott modern homlokzattal). Czimer úgy tudja, hogy a Somogyi utcában ő tervezte és építette *Pacher W. Rudolf* neogótikus emeletes házát, továbbá az Oroszlán utcában *Ivánkovits* üvegkereskedő emeletes házát »magyaros stílusban, a homlokzaton *Hunyadi, Zrínyi* és *Rákóczi* kalpagos és sisakos mellszobrát állított nemzeti díszítő tényező gyanánt«. Az árvíz után (1884) építi saját lakóházát (Méry utca 18.).

Hoffer Károly 1838-ban a pesti hengermalom építésénél másodpallér volt. *Heszler* (Heszlényi) *József* társaságában 1856-ban építi a *rendezőpályaudvar* máig álló épületét, amely Szegednek első vasúti állomása volt, 1858-ban pedig a régi *színházat*. Neki tulajdonítják a romantikus *Eisenstädter-házat*, amelyről már szó volt. Biztosan az ő műve még a víz előtt a lebontott *felsővárosi kaszinó* és a *Dugarszky-ház* (Somogyi utca 20.).

A történelmi stílusok térhódításával szinte egyidejűleg Szegeden is jelentkezik a »stílszerű« restaurálás eszméje. Különösen az alsóvárosi templom volt ezeknek a törekvéseknek állandó célpontja. A templom barokk orgonája és régi üvegablakai áldozatul estek a jóhiszeműen romboló szervenvedélynek. Leginkább a homlokzat egyszerűsége, vagyis a templom egyik legnagyobb ekecsége volt a szálka az egykorúak szemében. A szegedi *Bainville József* (1864), majd *Steindl Imre*

(1876) önmagukban érdekes és művészeti utánpótlásai azonban szerencsére nem jutottak el a megvalósulásig.

A kiegyezés után következő években jelentékeny középületek és nagyszabású bérpaloták építésére kerül sor. Ezeket már az *eklektika* jellemzi.

Az új renaissance vagy eklektizmus a XIX. század derekától terjedő, régi idők építkezését utánzó, utánpótló történelmi stílusoknak egyik, különösen középületeken, bérpalotákon mutatkozó irányzata.

Jellemző vonása a nyugodt, vízszintes tagoltság, szigorú arányosság, koncentrált homlokzati kiképzés, az oszlopok és párkányzatok dekoratív szerepe, a plasztikai (antikizáló, allegorikus szobrok és domborművek) és festészeti díszítő elemek fokozott alkalmazása: a lépcsőházakban és homlokzatokon egyaránt. A sgraffito újjászületik. Ez a stílus az anyagban nem válogatós, a kő és márvány helyett sokszor gipsz jut a szerényebb alkotásokon szóhoz.

Szeged nagy várossá az eklektizmus jegyében és korában fejlődik. A Széchenyi tér képe ebben a stílusorszakban bontakozik ki. A városháza mellett a régi, még a török világot idéző, hatalmas nyílt tornácokat is magában foglaló, négyszögletben kialakított, udvarán pecsenye-, gesztenye-, lepénysütőgőz kofákkal és lézengőkkel telt *lacikonyha* helyén *Wegmann Gyula* és *Scherrer József Adolf* pesti építésszek terve szerint épül (1870) a ma is álló *Bérház*. Ez ugyanis városzerte ismert megkülönböztető neve. Földszintjén modern üzletek, emeletein bérlakások nyíltak. Csak az árvíz után kerültek bele városi hivatalok.

Szintén a Széchenyi téren több modern kétemeletes üzletház épül. Ehhez tudni kell azt, hogy a hetvenes évek elején a tér délre egészen a mai Klauzál tér déli vonaláig, a Kárász-házig terjedt. Hozzá tehetjük még, hogy a várbeli katonai parancsnokságnak hadászati érdekekre való hivatkozása miatt a tér hosszú évtizedeken át üres és sivár volt. Csak az ötvenes évek végén kezdik fásítani. Az aránytalanul nagy térből most szakították ki azt a telektömböt, amelyre még ugyanekkor a Széchenyi és Klauzál tér között elterülő, ma is álló bérpaloták épültek. Mint már mondtuk, a Széchenyi tér és Kárász utca tájéka a múlt század derekától Szeged üzleti és társadalmi életének súlypontjává fejlődik, ami ezt a beépítést is magyarázza.

Sajnos, egy kivételével a legnagyobb utánjárással sem sikerült ennek a házcsoportnak kitűnő mestereit felkutatni. Ezek az épületek: a *Kis Dávid-ház* (Skalnitzky Károly?), *Aigner-ház*, *Zsótér-ház* (Széchenyi tér 15—17.), továbbá az egykori *Kereskedelmi és Iparbank* (Klauzál tér 2. — tervezte *Weber Antal* és *Ney Béla*, építette *Hoffer Károly*), igen kedvező fényt vetnek a város akkori építészeti kultúrájára, artisztikus, a legutolsó kilincse is kiterjeszkedő stílusigényére. Ezek a házak — nem feledkezve meg az egykorú pesti építkezések hatásáról sem — jelentős mértékben ihlették később a királybiztosság várostervét is. Elég csak

a Híd, Aradi, Dózsa Gy. utca házegyüttesére gondolunk. A kora-ekletikának ezekben a szegedi éveiben a *Dugonics téren* épül a *realiskola* (ma egyetem), amelyet *Skalnitzky Károly* tervezett és *Arieth Ferenc* épített föl (1872). Megjelenésében, térhatásában Szegednek máig egyik legkiemelkedőbb épülete. Tökéletes stílus-harmóniában állott vele az előtte álló, 1876-ban felavatott *Dugonics-szobor* (*Izso Miklós-Huszár Adolf*), amelyet az árvíz után egy állami főtisztviselő elfoglaltsága miatt helyeztek át mai rossz helyére. Visszaállítása a városrendezésnek komoly eredménye lenne.

BÁLINT SÁNDOR

Adalékok a Horthy-fasizmus kulturális politikájához Szegeden (1919—1929)

Szegednek az ellenforradalom különleges szerepet szánt a tőkés-földesúri Magyarország visszaszerzett hatalmi pozícióinak megszilárdításában. Történetírásunk tisztázta, hogy Szeged elsősorban azért vált a fegyveres ellenforradalom kiindulópontjává, mert a városban imperialista katonai intervenció szuroynyai védtek és támogatták a horthysták szervezkedését. Tehát nem a város különlegesen reakciós gazdasági, társadalmi struktúrájából nőtt ki az ellenforradalom, hanem külső erők tették aktív, néppellenes elemek gyülekező helyévé. Így válhatott a „szegedi gondolat” városává, és a „nemzeti megújulás”-nak álcázott magyarországi fasizmus egyik első állomásává.

Ma már ismerjük annak a hősiek harcnak fő vonásait és sok részletét is, amelyet a szegedi munkásság 1918—19-ben vívott az első magyar proletárdiktatúra megteremtéséért, majd pedig a Tanácsköztársaság fenntartásáért. Mindez a város történetének fényes lapjai közé tartozik, és méltó folytatása az 1848—49-es szabadságharc dicső helyi hagyományainak.

Ugyanakkor megállapítható azonban, hogy az ellenforradalmi rendszer egész negyedszázados uralmának időszakában nagy erőfeszítéseket tett — hozzátehetjük, nem sikertelenül — hogy a város

politikai és kulturális arculatát a maga képére és hasonlatosságára formálja. S ebben a törekvésében a város kivételes helyzetét az szabta meg, hogy az ellenforradalmi Magyarország urai Szegeden különleges politikai bázist igyekeztek maguknak kiépíteni.

Tehát, ha egyrészt nem igaz, hogy 1919-ben Szeged belső okokból determinálva volt arra, hogy az ellenforradalom melegágya legyen, másrészt viszont tagadhatatlan, hogy a proletárdiktatúra bukása után a város, a munkásság és más haladó erők harca ellenére, ellenforradalmi színezetet kapott a kormányzat összpontosított erőfeszítései nyomán.

Különösen a bethleni konzolidáció éveiben bontakozott ki a horthysta kormányköröknek az az egyértelmű és eléggé tervszerű törekvése, hogy

1. megteremtsék Szegeden az ellenforradalom (valójában soha sem létezett) önálló (tehát a külső intervenció döntő jelentőségét elhallgató) tradícióit;

2. Szegedet, a proletárforradalom idején döntő szerepet játszó munkás-Budapestet ellensúlyozó politikai góccá alakítsák;

3. a várost, az uralkodó osztály sovénisza, irredentá törekvéseinek jegyében kialakított „kulturálfőlény” koncepció egyik fontos kirakatává, hirdetőjévé tegyék.